

Haitis dilemma

Haitis bondejordbruk utgör ett lämpligt studieobjekt för den som är intresserad av de allra fattigaste u-länderna och deras problem. Många av underutvecklingens karakteristiska mönster återfinns relativt renodlade inom denna sektor. Böndernas realinkomster visar oroväckande tendenser till att falla över tiden, och jordbruket utmärks överhuvudtaget av långtgående stagnation. Regeringen har visat mycket litet intresse för att ta itu med dessa problem och föga talar för att någon förändring är på väg, anser Mats Lundahl.

Haiti är ett land som brukar anses vara mycket särpräglad, inte minst om man jämför det med de övriga latinamerikanska staterna. Nästan alla haitier är svarta; ett arv från den franska importen av afrikanska slavar under kolonialtiden. Det vita inslaget är försumbart. Landet blev självständigt mycket tidigt – redan 1804, innan resten av Latinamerika – och har därefter, med undantag för den amerikanska ockupationen 1915–34, i stort sett själv skött sina angelägenheter. Språket är inte spanska eller portugisiska, utan folkspråket är creole, som utgör en blandning mellan franska och olika afrikanska språk, och det officiella språket är franska. Stommen i näringslivet utgörs av självvägande småbönder och inte av jättelika latifundier eller plantager. Haiti saknar industri av betydelse.

Trots alla egenheter erbjuder Haiti emellertid ett intressant studium för ut-

vecklingsekonomer. Sett som *problemområde* har landet mycket att ge iakttagaren, och många av de erfarenheter landet gjort är förmodligen av intresse även för en rad andra ekonomier med liknande bekymmer. Haiti är det i särklass fattigaste landet på västra halvklotet och överhuvudtaget ett av de fattigaste i världen. De flesta av de symptom man brukar förknippa med underutveckling återfinns i relativt renodlad form i dess ekonomi. Haiti är vidare intressant just genom att det varit självständigt så länge. I Amerika fick endast USA sin självständighet tidigare. Framför allt kan man i detta perspektiv jämföra Haiti med stater som inte befriats från kolonialismen förrän efter det andra världskriget. Ett studium av Haitis erfarenheter bör, vad gäller i övrigt jämförbara länder, kunna bidra till att man tidigare kan upptäcka och ändra sådana icke önskvärda mönster som på längre sikt kan komma att lägga en i det närmaste förlamande hand över ekonomin.

Syftet med föreliggande artikel är att redogöra för de viktigaste orsakerna till Haitis underutveckling. Vi kommer därvid att begränsa framställningen till att galla jordbruket, eftersom denna sektor omfattar 75–80 procent av den totala befolkningen och utgör den i särklass viktigaste delen av näringslivet.

Ekon dr MATS LUNDAHL forskar och undervisar vid national-ekonomiska institutionen i Lund. Han disputerade på en avhandling om Haitis jordbruk och forskar för närvarande om ekonomisk diskriminering och om Chiles utrikes-handel.

Jordbrukets karakteristika

Man brukar traditionellt indela det haitiska jordbrukets produkter i två grupper, beroende på vilka de slutliga konsumenterna är: exportprodukter och inhemska produkter. Viktigast bland de förra är kaffet, som är den främsta källan till kontantinkomster för bönderna. Hit hör vidare sockerrör, sisal och kakao. Bomull och bananer har tidigare exporterats, men har av olika skäl nu försvunnit från listan på de produkter som går i internationell handel. På senare tid har i stället eteriska oljor och kött tillkommit. De främsta inhemska grödorna, som inte är rena självhushållsprodukter utan säljs via det välutvecklade marknadssystemet, är majs, sorgum, ris, rotfrukter som maniok, sotpotatis och jams, samt mjölbananer,¹ bönor och ärter av olika slag, och frukter som mangos, avocados, apelsiner och ananas.

Majoriteten av Haitis bönder ager själva sin jord. Även om den tillgängliga statistiken på denna punkt är osäker, står själva faktum utom tvivel. Haiti har inte ett "jordproblem" på samma sätt som de flesta av Latinamerikas stater. Jorden är i stället jämnt fördelad på en mängd småjordbruk med en genomsnittlig areal på 1–1,5 hektar. I den utsträckning arrenden förekommer, representerar dessa transaktioner mellan bönder ur samma sociala klass och inte, som i spanska och portugisiska Amerika, utarrendering av jord från en valbargad jordägarklass till jordlösa bönder. Detta faktum är oerhört betydelsefullt, då det omöjliggör exploatering av bönderna via en monopolistisk jordmarknad, via nedpressning av lönerna på landsbygden och via ockerräntor på kreditmarknaden. (Vi skall återkomma till detta nedan.) Till de mer än 600 000 småbruket kommer så ett fåtal utlandsägda plantager, framför allt inom socker- och sisalnäringarna. De senare är dock endast av marginell betydelse och upptar troligen mindre än 5

procent av den odlade arealen.

Haiti har relativt gott om arbetskraft men saknar jord och kapital. Landet är bland de tätast befolkade i Latinamerika med sina 174 personer per km² (1978). De flesta av de knappt 5 miljoner invånarna är dessutom koncentrerade till landsbygden; runt 80 procent – den högsta siffran i Latinamerika. För sin utkomst är hela denna grupp hänvisad till jordbruket. Detta innebär i sin tur, att även sådan jord som är direkt olämplig för brukningsändamål måste tas i anspråk. Landet är förhållandevis mer bergigt än Schweiz. Mer än halva ytan består av bergssidor med mer än 40 graders lutning, men det höga befolkningstrycket gör att även branta sluttningar är uppodlade.

Det haitiska bondejordbruket är även fattigt på kapital. Den genomsnittlige bonden har endast tillgång till ett eller ett par enkla handredskap; en hacka och/eller en machete. Tillsammans med utsädet utgör dessa redskap hela kapitalinsatsen inom jordbruket. Bevattning, konstgjord och naturlig gödsel, bekämpningsmedel eller plog förekommer sällan.

Den arbetsstyrka som skall sysselsättas inom jordbruket är förhållandevis stor. Den vanliga definitionen av arbetsstyrkan som i huvudsak gruppen mellan 15 och 64 år är för Haitis del helt missvisande. Barnen börjar arbeta långt tidigare, och någon egentlig pensionsålder förekommer inte, utan man arbetar så länge man orkar. Till detta kommer en osedvanligt hög andel kvinnor i arbetsstyrkan. Mer än hälften av *alla* kvinnor ingår i denna. Endast Lesotho, av alla u-länder för vilka statistik är tillgänglig, överträffar härvidlag Haiti. Mot den stora arbetsstyrkan måste man så ställa det faktum att få arbetstillfällen är tillgängliga utanför jordbruket.

¹ Dessa måste, i motsats till fruktbananer, kokas innan de kan ätas.

Haitis jordbruk är väl anpassat till den existerande faktorsutrustningen. Jordbruksteknikerna är arbetsintensiva, och man utnyttjar jorden maximalt. Ytterst sällan bär en åker en enda gröda. Som regel finner man på samma fält fem, sex eller flera olika växter samtidigt. Snabbväxande grödor blandas med långsamt växande, och rotknolar blandas med träd- och buskgrödor etc. Jorden får så gott som aldrig ligga i träda. Man skulle kunna tro, att detta leder till hög avkastning per hektar, men bristen på kapital i förening med den utarmning av jorden som ett så intensivt jordbruk ger upphov till håller avkastningen nere på en nivå, som ofta ligger under genomsnittet för Tredje Världen.

Jordbrukets problem: fallande inkomster per capita

Det haitiska jordbrukets stora problem är dess oförmåga att förhindra att inkomsterna per capita sjunker på landsbygden. (Haiti är inte unikt i detta avseende, utan stagnerande eller fallande inkomster per capita återfinns i en rad utländer.) Bevis för att så verkligen är fallet återfinns på tre olika håll. Först och främst har vi tillgänglig statistik över jordbruksproduktionen. Mellan 1954/55–1958/59 och 1968/69–1971/72 sjönk BNP per capita från i genomsnitt 419 gourdes till 396 gourdes i fasta (1954–55) priser raknat.² Under samma period sjönk jordbruksproduktionen per capita av hela befolkningen från 207 gourdes till 192 gourdes. Tillgänglig statistik över individuella grödor för perioden 1950–70 pekar mot liknande slutsatser.

Det kan inte nog understrykas, att den existerande statistiken över jordbruksproduktionen är ytterligt bräcklig. Den tycks emellertid stödjas av de siffror man har rörande näringsstandarderna på landsbygden. Haiti är relativt väl utforskat i det senare avseendet, kanske just på grund av att landet är så fattigt.

Inte heller tidsserierna för kaloriintag, proteinkonsumtion etc är helt tillförlitliga, men i huvudsak verkar de indikera en fallande levnadsstandard. Mellan 1966 och 1975 föll troligen kaloriintaget per dag och person på landsbygden med ungefär 25 procent.

Den tredje faktor som kan tolkas som en indikation på en gradvis försämrad levnadsnivå bland bönderna är den markanta förändring som det traditionella kooperativa arbetslaget, *coumbiten*, undergått under de senaste 30–40 åren. Coumbiten, som används företrädesvis vid sådd och skörd, när det är brått, bestod i sin traditionella form inte bara av ett arbetsmoment, utan innehöll även ett starkt inslag av *konsumtion* – i form av social samvaro under arbetet och en fest på kvällen efter avslutat värv. Arbetet utfördes till musik, och ofta utbildades organiserade hierarkier med (icke-arbetande) dignitärer, som deltog i coumbiten, vilken i sina mest extrema former kunde omfatta över 100 personer. Nu för tiden innebär en coumbite snarast, att ett mindre antal bönder, kanske tio eller maximalt tjugoo, hjälper varandra i tur och ordning utan större yttre åthavor. Konsumtionsinslaget har alltså i det närmaste försvunnit, och detta kan tolkas som ett tecken på tilltagande fattigdom. Bönderna har inte längre råd att organisera de mer storslagna varianterna av arbetslag.

Marknadsimperfektioner?

En ofta anförd förklaring till de haitiska böndernas stora och ökande fattigdom är, att de på ena eller andra sättet sugts ut av mellanhänder och penningutlånare. På samma sätt som det är omöjligt att hävda att det råder monopol på jordmarknaden, är det dock en felaktig hypotes, som inte styrks av data. Vi skall

² 5 gourdes = 1 amerikansk dollar sedan 1919 (enligt lag).

nedan återkomma till kreditmarknaderna. Låt oss emellertid här se på marknaderna för de produkter bönderna säljer och köper.

Först och främst kan man konstatera att en mycket betydande del av jordbrukets produktion verkligen säljs via ett marknadssystem. Haiti är på intet sätt en ren självhushållsekonomi, utan marknadshushållning och handel grundad på monetära transaktioner spelar en stor roll i alla bönders liv. Marknadssystemet skiljer sig åt för de inhemska produkterna och exportgrödorna, och då framför allt kaffet. De senare marknadsförs inte via det valutavecklade och vittförgrenade systemet av marknadsplatser utan går via en kedja av uppköpare, som traditionellt benämns spekulatörer, till ett mindre antal exportörer. De inhemska produkterna marknadsförs framför allt av kringresande kvinnliga uppköpare/försäljare — de sk *Madam Sara* — som på ett effektivt sätt förbinder stad och land och olika geografiska områden med varandra. De senare sköter också försäljningen av varor till bönderna.

I bägge typerna av marknadsföringskedjor råder hård konkurrens bland mellanhanderna. Vinstmarginalerna är ofta ytterligt små, så små att det är mer berättigat att tala om en ersättning för nedlagt arbete än om en egentlig vinst. Några bestående etableringshinder är i regel inte möjliga att finna. Bönderna har stor frihet att själva besluta vem de vill sälja till. Möjligheterna att helt enkelt hoppa över ett eller flera led i marknadsföringskedjan är stora. Prissättningen liknar till ytterlighet den som brukar beskrivas i de avsnitt i ekonomiska läroböcker, som behandlar fri konkurrens. Vidare konkurrerar mellanhanderna inte enbart vad gäller priserbudandena utan även i termer av tex kreditgivning till bönderna.

Att se orsaken till de haitiska böndernas fattigdom i mellanhandernas agerande

är således felaktigt. Marknadssystemet fungerar på ett högst effektivt sätt och sprider tillfredsställande information om priser, kvantiteter och kvaliteter på de varor som är inbegripna. Det enda mer påtagliga hinder för en mer effektiv marknadsföring och distribution man kan peka på är ett rent fysiskt — det dåliga kommunikationsnätet i Haiti, där ytterligt få vägar är av sådan kaliber att de är framkomliga året runt i alla väder.

Erosionen: en kumulativ process

För att få grepp om den process varigenom böndernas inkomster sakta men säkert håller på att pressas ner mot existensminimum, är den lämpligaste utgångspunkten att se på befolkningstillväxten och vad denna leder till. I ett internationellt perspektiv är inte Haitis demografiska utveckling särskilt iögonfallande. Under forra halvan av sjuttioalet låg den naturliga befolkningstillväxten både för landet som helhet och för landsbygden på 2 procent per år (medan genomsnittet för Latinamerika beräknades till 2,8 procent). Sedd i förhållande till den extremt kuperade geografiska terrängen är emellertid en sådan siffra minst sagt fatal. Befolkningstillväxten är nämligen den drivande kraften bakom en jordförstoringsprocess, som visar oroande tendenser till att accelerera av sig själv över tiden.

Det ökande antalet människor leder till erosion främst genom att skapa ett tryck att falla den naturliga skogsvegetationen. Två olika krafter verkar här. För det första fällt träden för att tjäna som bränsle vid tex matlagning. Vid de relativa priser som rått under den senaste tjugoförårsperioden (och troligen även tidigare) existerar inga alternativ till ved och träkol för majoriteten av Haitis befolkning. Traden trängs också undan av åkrar. Efterhand som befolkningens storlek ökar, pressas odlingarna allt högre upp för de branta bergssidorna, och med

den teknologi som används i Haiti leder ett sådant förfaringssätt snabbt till att jorden blir oanvändbar för jordbruksändamål.

När skogarna fällts, genomgår en given jordbit i regel en sekvens där på bergssidorna först jordintensiva grödor odlas, och framför allt då kaffe, den viktigaste exportprodukten. Från erosions-synpunkt är kaffeodling jämförelsevis bra. Kaffe är en perenn växt, som utvecklas till att bli buske och träd med ett rotsystem, som relativt väl håller kvar jorden på bergssidorna och som skyddar jorden mot de håftiga tropiska regnen. När befolkningen växer och arbetsstyrkan inom jordbruket ökar, uppkommer emellertid en tendens att ersätta jordintensiva grödor med arbetsintensiva vid givna relativa varu- och faktorpriser. I stället för kaffet kommer de inhemska grödorna, och de senare har ett betydligt skadligare inflytande på jorden. De är inte perenna, utan ofta tas rentav flera skördar varje år, vilket i sin tur innebär att sådd och plantering måste äga rum ett par gånger per år – vid början av de två regnperioderna under vår och höst. Då friläggs jorden för de tropiska slagregnen. Det känsliga humuslagret spolats lätt ner från de oterrasserade bergssidorna, och efter några år återstår endast för brukningsändamål värdelös mark.

Olyckligtvis är denna process kumulativ vid givna priser, ty när tillgången på odlingsbar jord minskar, får detta samma effekt som när befolkningen ökar. Förhållandet mellan jord och arbetskraft rubbas och arbetsintensiva grödor kommer åter att ersätta jordintensiva. Mer jord förstörs etc i allt snabbare takt. Man borde kanske vänta sig att denna sekvens snabbt skulle motverkas av att utbudet på jordintensiva varor sjönk, medan utbudet på arbetsintensiva produkter steg, så att priset på de förra ökade i förhållande till priset på de senare, och att på så sätt bönderna fick signaler

om att återgå till produktion av tex kaffe. Detta har dock under femtio- och sextiotalet inte varit fallet. Genom att kaffepriset huvudsakligen bestäms utanför Haiti, av faktorer som detta land inte kan påverka genom sitt utbud, sjönk i stället priset på exportprodukter relativt priset på inhemska grödor från början av femtiotalet till början av sjuttiotalet. Den kumulativa erosionsprocessen sköt härigenom ytterligare fart.

Tyvärr finns det knappast några incitament för Haitis bönder att (åtminstone för dagen) försöka bromsa och stoppa den tilltagande erosionen. Jordförstörelseprocessen innehåller ett starkt inslag av sk externa effekter. Vad en bonde har för sig berör inte endast honom själv utan även de i närheten boende jordbrukarna och vice versa. Genom att en bonde hugger ner traden påverkas även andras odlingar, när vattnet börjar strömma ned för bergssidorna. Det är därför inte heller sakert att en enskild bondens ansträngningar att hejda erosionen betalar sig. Underlåtenhet från kollegerna att göra sammalunda kan sabotera ansträngningarna. Problemet kompliceras ytterligare av att bönderna med sina genomsnittligen mycket låga inkomster tenderar att ha starka preferenser för inkomster i nuet i förhållande till framtida inkomster. Kostnaderna för erosionsbekämpning uppstår främst i början, vid tex terrassering, medan intäkterna därav gör sig gällande främst på lång sikt. Det är därför knappast att räkna med att bönderna, annat än undantagsvis, själva kommer att försöka lösa sitt erosionsproblem.

Saknas då statliga ingripanden helt? Det beror på vad man menar med ingripanden. Haiti äger en på pappret mycket sträng lagstiftning mot tradfallning i kuperad terräng. Problemet är dock, att denna inte efterlevs och att ingen kontroll av efterlevnaden existerar. För att förstå varför måste vi se en del på Haitis

regeringar i ett historiskt perspektiv. Alla haitiska regeringar från mitten av artonhundratalet fram till dags dato har nämligen visat sig i det närmaste totalt ointresserade av att engagera sig i bondernas problem. Denna brist på intresse har sina rötter långt tillbaka i tiden – i 1809 års jordreform, som slog sönder de plantager som var ett arv från den koloniala tiden.

Latinamerikas första jordreform

Haitis första härskare gjorde starka försök att hålla kolonialtidens stora plantager (framför allt sockerplantagerna) intakta. Man försökte t o m behålla slaveriet – om inte till namnet så åtminstone till gagnet – genom att binda de f d slaverna till plantagerna som lantarbetare. 1809 företog dock president Alexandre Pétion Latinamerikas första jordreform. Plantagerna slogs sönder, och trettio år senare fanns inte en enda plantage kvar i ursprungligt skick. Under loppet av artonhundratalet förvandlades Haitis jordbruk till ett bondejordbruk. Senare försök att återinföra plantager i stor skala har nästan genomgående misslyckats.

Orsakerna till 1809 års jordreform var flera. För det första använde Pétion jordomfördelningen som ett politiskt instrument för att hålla massorna av exslavar lugna. Detta var dock knappast det dominerande skälet. Plantagesystemet skulle ändå förr eller senare brutit samman. Först och främst saknades de nödvändiga produktionsfaktorerna. Med sjutton- och artonhundratalets teknologi krävdes inom sockerrörsodlingen stora koncentrationer av både kapital och arbetskraft, och den senare måste vid skörden kunna drivas i stort sett dygnet runt. Varken kapital eller arbetskraft stod att få i det självständiga Haiti. Mycket hade skattat åt förgångelsen när fransmännen drevs ut, och en fungerande kapitalmarknad saknades. Inga fria haitier hade någon lust att arbeta under

villkor som starkt påminde om slaveri. Många föredrog att fly till otillgängliga bergstrakter.

Vidare hade exportmarknaderna för socker i stort sett skurits av genom befrielsekrigen och Napoleonkrigen, och priset på socker sjonk under förra halvan av artonhundratalet till följd av ökad konkurrens på världsmarknaden. Dessutom misslyckades de regeringar som styrde Haiti under artonhundratalet med att verkligen se till att arbetskraft tillhandahölls på de militärt övervakade plantagerna och med att kontrollera, att bönderna inte helt enkelt tog för sig jord där det passade dem. Ingen administration var tillräckligt stark för detta. Slutligen spelade de haitiska arvslagarna, som stadgar att alla barn ärver lika, en stor roll för att över tiden splittra upp stora egendomar i allt mindre enheter.

Ointresserade regeringar

En av följderna av 1809 års jordreform blev att de tidigare jordägarna blev tvungna att söka sig alternativa inkomstkällor. När arbetsmarknadens funktions-sätt radikalt ändrades och produktion på plantager i större skala blev omöjlig, vände jordägarna landsbygden ryggen. Det framsta sättet att bygga upp en betryggande förmögenhet blev nu i stället att ägna sig åt politiken med de möjligheter till personlig vinning som denna kunde bjuda. Enda sättet att tappa jordbrukssektorn på en del av produktionsresultatet, när inga möjligheter till direkt kontroll över produktionen förelåg, var att beskatta den, och för att komma åt skatteinkomsterna fordrades politiskt inflytande. Den politiska arenan förvandlades till ett slagfält för olika små elitgrupper, som var och en slogs i huvudsak för egen vinnings skull, medan bondemassorna helt hölls utanför varje form av reellt politiskt inflytande.

I och för sig hade bönderna vid den tiden inte så stor anledning att reagera på

ett sådant arrangemang. De hade slagits för att slippa slaveriet och för att få jord. I mitten på artonhundratalet hade de bådadera och gjorde bruk av sina rättigheter med så lite yttre inblandning som möjligt. Bönderna var i huvudsak nöjda med att ett par procent av Haitis befolkning styrde och ställde.

Denna kombination av klickvälde och sammanblandning av statens finanser med politikernas privata fick fatala följder för Haitis politiska utveckling. Artonhundratalets senare hälft karakteriseras av ett tilltagande politiskt kaos, som kulminerade i den amerikanska ockupationen 1915. Landet styrdes av en serie "kleptokrater", som fullständigt lyckades ödelägga statsfinanserna och inte tvekade att skuldsätta landet för att stoppa lånen i egna fickor. Korruption härskade på alla nivåer inom förvaltningen. Detta mönster har fortsatt även efter den amerikanska ockupationen. De försök som då gjordes att sanera administrationen misslyckades. Efter amerikanernas avtåg 1934 tog den gamla ordningen vid igen. Det är knappast någon överdrift att hävda att efter 1840 Haiti aldrig ägt en vederlig regering.

Utvecklingen av en mjuk stat i Haiti fick också till följd att ingen regering visat mer än ett ytterst passivt intresse för böndernas levnadsförhållanden och produktionsvillkor. Fastän en absolut majoritet av Haitis befolkning är bönder – runt 80 procent idag – har i genomsnitt mindre (ofta mycket mindre) än 10 procent av statsutgifterna gått till jordbrukssektorn och dess utveckling. Det är inte förrän på de senaste decennierna som man slagit in på något som liknar en vägledande planering för jordbruket, och de projekt man faktiskt försökt sig på att genomföra har ofta misslyckats – inte sällan på grund av korruption eller ointresse inom de organ som stått för administrationen.

Följder för statsfinanserna

Det politiska mönster som utbildades i Haiti som en följd av överklassens internera strider om makten kom att direkt avsätta ett tydligt mönster i statsfinanserna – såväl på utgifts- som på inkomstsidan. I stället för att satsas på ekonomisk utveckling – och då framför allt på jordbruket – har de finansiella resurserna slösats bort. Däremot kom jordbruket på olika sätt att bara den tyngsta beskattningsbördan.

På utgiftssidan är det framför allt tre poster som dominerar. Den första är räntor och amorteringar på statsskulden. För att bli erkänt som självständig nation av Frankrike tvangs Haiti 1825 gå med på ett skadestånd på 150 miljoner francs. För att klara av att göra den första avbetalningen på denna enorma summa måste man ta ett lån i Paris på 30 miljoner francs. Så småningom gick den franska regeringen emellertid med på att skära ner skadeståndet till 60 miljoner att betalas på 30 år. Dessa avbetalningar skottes relativt punktligt, och statsskulden krympte, för att vid tre senare tillfällen åter ökas: 1875, 1896 och 1910 – och då i praktiken (om än inte officiellt) mest för att politikerna skulle kunna dryga ut sina egna inkomster. Även dessa lån amorterades dock regelbundet ända fram till de sista årens kaos innan den amerikanska ockupationen. Under den senare konsoliderades den utländska statsskulden i amerikanska händer och avbetalningar på skulden gavs av ockupationsmyndigheterna högsta prioritet. Haiti amorterade till och med snabbare än planerat, och efter 1947 har statsskulden inte varit något större problem.

Den andra tunga utgiftsposten utgörs av militär och polis. Under hela artonhundratalet var Haiti ett kraftigt övermilitariserat land. Naturligt nog tvangs man hålla en stor armé så länge ingen överenskommelse träffats med Frankrike, men även därefter fortsatte militärut-

gifter att spela en stor roll. Ockupation av Dominikanska Republiken mellan 1821 och 1844 och två senare misslyckade invasionsförsök, rekrytering av soldater inom eller utom ramen för den reguljära armén under det politiska kaoset runt sekelskiftet samt en ofta omfattande satsning på hemlig polis kostade betydande summor. Detta mönster har i stort sett fortsatt under nittonhundratalet. Både armén och den hemliga polisen har spelat en betydande roll i det politiska livet och följaktligen också kostat pengar i förhållande därtill.

Slutligen har statsbudgetens utgiftsida huvudsakligen varit utformad som en lönebudget, medan investeringssidan blivit lidande. Haiti har ett ytterligt långt drivet "spoils system" där skifte av statsöverhuvud samtidigt innebär byten långt ner på mellannivå (och ännu längre) inom förvaltningen som tack för gjorda politiska tjänster. Samtidigt har administrationen blåsts upp långt mer än nödvändigt i förhållande till de arbetsuppgifter som skall utföras.

Samtidigt som statsutgifterna gått jordbrukssektorn förbi, har beskattningen koncentrerats till i huvudsak varuskatte på sådana produkter som bönderna antingen producerar eller konsumerar. Som ofta är fallet i u-länder, dominerar i Haiti skatter på import och export statsinkomsterna. Dessa skatter är förhållandevis lätta att samla in, men i Haitis fall är detta inte den enda anledningen till att man valt denna form. Beskattningens utformning måste förutom mot bakgrund av en ineffektiv skatteadministration också ses mot en markerad ovilja hos de politiskt dominerande elementen att beskatta de högre inkomstskikten, dvs sig själva. Följaktligen har man valt att beskatta tex kaffeexporten och import eller tillverkning av nödvändighetsartiklar som är viktiga för bönderna, medan lyxvaror ofta kan importeras tullfritt.

Närings- och hälsosituationen

Det bristande intresset hos Haitis regeringar för jordbrukssektorns problem kan avläsas direkt på åtminstone fyra olika områden, vilka alla i sin tur bidrar till att hålla jordbruksbefolkningens produktivitet nere. Närings- och hälsostandarden är låg. Landsbygdens människor saknar nästan helt utbildning. Jordbruket kan inte få krediter till rimliga räntesatser. Slutligen har Haitis jordbruk stagnerat teknologiskt. Låt oss i tur och ordning se närmare på dessa faktorer.

Näringsstandarden är låg på Haitis landsbygd. Den grupp som är värst utsatt är förmodligen barnen i förskoleåldern. Så länge barnen lever enbart på bröstmjölk, dvs under första halvåret, är situationen tillfredsställande, men därefter sätter kalori- och proteinbrist gradvis in. Inte mindre än två tredjedelar av alla förskolebarn var undernärda runt 1970. Inte heller bland de vuxna är närings-situationen tillfredsställande. 1975 beräknades den genomsnittliga kaloribristen på landsbygden uppgå till 35 procent av rekommenderad minimistandard.

Inte heller hälsotillståndet är gott. Visserligen gjordes framsteg gjordes möjligtvis under perioden 1950-75, men inälvparasiter, mag- och tarmsjukdomar som är relaterade till undernäringen, tbc, stelkramp bland spädbarn samt till och från malaria fortsätter att utgöra lika stora problem i dag som för tjugofem år sedan. Resurser för att förebygga och bekämpa sjukdomar på landsbygden saknas. 1973 fanns utanför huvudstaden endast fem läkare och sju sjuksköterskor per 100 000 invånare. Den enda "vårdmöjlighet" som i regel står till buds är "naturläkare" av tvivelaktig kvalitet.

Både undernäring och dålig hälsa inverkar naturligt nog på människornas produktionsförmåga och bidrar till att hålla jordbruksproduktionen på en alltför låg nivå. För få orkar delta i arbetsstyrkan. De som arbetar kan gora detta

förhållandevis få timmar och presterar under denna tid relativt lite egentligt arbete och ett arbete som leder till en låg produktion. Bönderna är här fångna i en ond cirkel. Genom att de är fattiga, kan de inte äta tillräckligt och inte heller konsumera sjukvårdstjänster i önskvärd utsträckning. De blir då svaga och presterar ett både kvantitativt och kvalitativt otillräckligt arbete, vilket i sin tur leder till otillräckliga inkomster. Tyvarr går det inte att lösa t ex undernäingsproblemet genom att tillfälligt tillföra naring. För att systemet skall fungera på lång sikt måste jordbruksproduktionen hojas, men detta kan inte ske om inte narings- och hälsostandard varaktigt förbättras. På detta komplexa problem finns ingen enkel lösning.

Diskriminerande utbildning

Även på utbildningsområdet märks tydligt, att Haitis regeringar inte velat prioritera jordbrukssektorn. Detta kan ses på flera olika sätt. Den vanligaste ekonomiska ansatsen för att studera utbildningens effekter är att betrakta utbildning som en investering i mänskligt kapital, som på olika sätt bidrar till att göra arbetskraften mer produktiv. Bönderna skulle t ex lättare förstå vikten av förändringar, lättare kunna fatta ekonomiska och jordbrukstekniska beslut och lättare få kännedom om olika produkter, produktionsfaktorer och jordbruksmetoder, antingen genom direkt yrkesutbildning eller genom en mer allmant inriktad skoling som senare kompletteras med direkta instruktioner om jordbrukets skötsel.

Antag, att utbildningens huvudsakliga funktion är just denna – att öka böndernas produktivitet. Om man gör en tillbakablick på landsbygdsutbildningens historia i Haiti, framgår klart att ingen nämnvärd "mänsklig" kapitalbildning kan ha ägt rum förrän möjligtvis på de allra senaste åren, och troligen knappast

då heller. I stället foreter utbildningssystemet, i de delar som berör bönderna, en bedrövlig bild av stagnation, låg kvalitativ standard och otillräckliga kvantitativa resurser. Fortfarande ligger läskunigheten på landsbygden så lågt som 10 procent, och mindre än 2 procent av alla barn i skolåldern lyckas där ta sig igenom hela primärutbildningen. De flesta tvingas lämna skolan redan efter ett par, tre år, ofta efter att ha gått om en eller flera klasser. Efter ytterligare ett par år är så oftast de flesta kunskaper och färdigheter bortblåsta, då tillfällen att uppratthålla dem saknas. Direkt jordbruksutbildning är mycket sällsynt på grundskolenivå.

Vilken funktion fyller egentligen landsbygdsutbildningen? Ett annat sätt att som ekonom se på utbildningsproblemet är att betrakta utbildningssystemet som ett filter ämnat att sälla fram i någon mening högproduktiva personer. Väljer man detta betraktelsesätt framstår landsbygdsutbildningen i en helt annan dager. Den fungerar nämligen som ett såll, men i negativ bemärkelse. I stället för att i huvudsak sälla fram begåvningar bidrar nämligen utbildningen på landsbygden till att diskriminera bönderna.

För att förstå detta måste man veta hur utbildningen bedrivs. Det språk som används är franska – ett språk som de flesta barn på landsbygden haft liten eller ingen kontakt alls med innan de kommer till skolan. De ställs då inför problemet att samtidigt med att lära sig läsa och skriva tvingas lära sig detta på ett helt främmande språk. Härigenom minskar effektiviteten i läs- och skrivundervisningen avsevärt. Lägg härtill, att kvaliteten på såväl lärare som undervisningslokaler, materiel etc är avsevärt lägre på landsbygden än i städerna, och att eleverna tvingas genomgå omfattande prov för att flyttas mellan klasserna, så framstår utbildningssystemet i hela sin pyrdno. Det blir i det närmaste omöjligt

för barnen på landet att skaffa sig en utbildning. Klyftorna mellan den regerande eliten och landsbygdsmassorna befasts och möjligheterna till socialt avancemang via utbildningssystemet blir obefintliga.

Kapitalanskaffningens problem

Vi konstaterade i diskussionen av varumarknadernas organisation, att tesen att bönderna sugts ut av mellanhänder inte har något fog för sig. Detsamma gäller den besläktade hypotesen att bönderna skulle tvingas betala ockerräntor när de lånar pengar på den informella kreditmarknaden och att detta skulle vara en starkt bidragande orsak till deras fattigdom.

De flesta haitiska bönder kan inte spara några större summor, utan tvingas såväl för investeringar som ofta för konsumtionsändamål att låna pengar. Dessa lån äger till övervägande delen rum utanför den organiserade kreditmarknaden och tas i regel från någon av de mellanhänder bönderna står i kontakt med på varumarknaderna. Mestadels rör det sig om konsumtionslån – för att klara familjen under den besvärliga tiden just innan kaffeskörden är fardig och kontantinkomster strömmar in.

Räntesatserna på den informella kreditmarknaden är ofta (men inte alltid) höga. Bönderna har medan de vantar på kaffeskörden starka preferenser för tillägg till sina nuinkomster och är därför villiga att betala förhållandevis hög ränta men, väl att lägga märke till, ingen ockerränta.³ Lån mot 50–100 procents effektiv ränta är ett billigare sätt att klara tillfälliga inkomstnedgångar än att tex sälja djur eller jord och köpa tillbaka de senare när kaffeskörden kommer, eftersom denna typ av försäljning och återköp oftast är förenad med höga transaktionskostnader. Efterfrågan på långsiktigt kapital för investeringsändamål är däremot mindre. Givet den lågproduk-

tiva teknologi, som står till böndernas förfogande är den bästa långsiktiga placeringen troligen jord och inte jordbrukskapital.

Även långivarnas beteende tenderar att avhålla från långsiktiga lån. Från de förras synpunkt sett är den främsta anledningen till de höga räntesatserna på korta lån att lånen är att betrakta som riskfyllda, och detta gäller givetvis i än högre grad ju längre lånets löptid är. De potentiella låntagarna är inte villiga att betala de räntesatser de potentiella långivarna skulle kräva för att låna ut pengar under flera år.

En del, halvhjartade, försök har gjorts att nå bönderna med kredit från statliga jordbruksinstitut, men dessa har inte ens nått en procent av jordbruksbefolkningen. En av stötestenarna härvidlag har varit, att långivningen ofta sammankopplats med övergång till en ny teknologi, och av anledningar som vi strax skall komma till, är bönderna ovilliga att acceptera innovationer. Formell långivning har vidare haft att brottas med förtroendeproblem från böndernas sida. I en ekonomi, där böndernas huvudsakliga kontakt med myndigheterna utgörs av beskattning, har statliga låneorgan svårt att göra sig gällande. De senare har också en tendens att dra till sig riskfyllda låntagare genom att de i motsats till mellanhänderna inte känner böndernas kreditvardighet. Slutligen har kostnaderna för långivningen i många fall varit orimligt höga.

Teknologisk stagnation

Bristen på krediter innebär inte endast att bönderna får svårt att skaffa jordbrukskapital utan är dessutom en starkt bidragande orsak till att Haitis jordbruk företer en bild av i det närmaste total teknologisk stagnation. De jordbrukstek-

³ En sådan förutsätter monopolinslag på kreditmarknaden, men i praktiken verkar konkurrensen mellan långivarna vara stor.

niker som står dagens haitiske bonde till förfogande är i stort sett desamma som de tekniker som användes för hundra eller hundrafemtio år sedan. Det finns rentav skäl att misstänka att jordbruket genomgick en teknologisk *tillbakagång* under artonhundratalet och att den låga teknologiska nivån som då blev resultatet är den som kvarstår i stort sett oförändrad i våra dagar.

Denna teknologiska stagnation är inte helt enkel att förklara, utan orsakerna måste sökas bland en lång rad faktorer, varav vissa samverkar med varandra. En viktig förklaring är de problem som följer med den starkt kuperade topografin. Att använda plog blir omöjligt, när lutningen är för stor. Av ännu större betydelse är emellertid de relativa faktorpriser som den haitiske bonden måste kalkylera med, när han väljer teknik. Den relativt billiga produktionsfaktorn för bonden är arbete, medan kapital (och jord) är dyrt. Många nya teknologier har en tendens att kräva ökad kapitalinsats för att bli effektiva. Så är fallet t ex med högavkastande sådesslag, som i regel inte kan användas utan bevattning och konstgödning, men när priset på kapital är högt i förhållande till priset på arbetskraft, är det knappast troligt att en övergång till nya kapitalkrävande tekniker leder till en kostnadsökning för bonden.

Problemet med faktorpriserna kan ytterligare kompliceras, om det är odelbarheter förbundna med kapitalanvändningen. För att använda plogen måste dragdjur eller traktor användas, och antingen skaffar man en hel traktor eller ingen alls. Odelbarheter har också samband med problemet med att skaffa lån. Om en innovation innehåller odelbarheter, och bönderna inte kan spara mer än ytterst marginellt, måste de ta lån för att ändra sin teknologi, men lånen står, som vi vet, inte att få till räntesatser som understiger den förväntade avkastning som de flesta innovationer skulle ge upphov till.

Plogen erbjuder ett speciellt fall av odelbarheter. Eftersom en plog i huvudsak är ett redskap som sparar arbete, blir det antal hektar som plöjs av intresse. I regel är böndernas jordbitar alldeles för små för att den lönesumma eller arbetsinsatsen en plog kan spara in skall vara större än kostnaden för att skaffa plogen.

Haitis jordbruk är utsatt för en rad risker vilka kan motverka förändringar. Priset på böndernas produkter kan falla. Priset på de produkter bönderna konsumerar kan gå upp, vilket är ett problem speciellt för de bönder som endast producerar en liten del av vad de själva förbrukar. Priserna på de insatsvaror bönderna använder i produktionen kan gå upp. Skörden kan slå fel, etc. Mot dessa risker har bönderna få effektiva försvarsmekanismer. De är fattiga och kan inte spara tillräckligt för att vara sakra på att klara en plötslig inkomstnedgång. Under dessa omständigheter är det troligt att de kommer att vara obenäga att ta risker och följaktligen också att prova nyheter vars effekter man inte säkert kan påvisa.

Vissa nya tekniker kräver ökad arbetsinsats för att bli lönsamma. Undernärning, i de fall sådan förekommer, kan då bli verksamt hinder mot införandet av dessa tekniker. Det är inte säkert att man orkar prestera en tillräckligt hög arbetsinsats. Slutligen är det inte säkert att bönderna känner till alternativa produktionsteknologier. Med den bristfälliga utbildning de fått blir deras eventuella sökande efter nya och effektivare tekniker lätt ofruktbart. De känner inte till var och hur de bäst skall söka. Tyvarr har de lite hjälp i sina ansträngningar. Den passivitet som kännetecknar statsapparaten allmänna inställning till bönderna har inte undgått att göra sig gallande även här. Teknisk rådgivning förekommer endast i mycket blygsam omfattning.

Dyster framtid

De haitiska böndernas fattigdom har inte oväntat resulterat i en omfattande utvandring från landsbygden. Denna tog sin början redan runt sekelskiftet men sköt troligen ordentlig fart först under nittonhundrafemtioalet. Utflyttningen går både från jordbruksdistrikten ut ur landet och från landsbygden till städerna. Ofta sker processen i två eller flera steg. Man flyttar först till närmsta stad och därefter till huvudstaden, såvida man inte beger sig direkt till Port-au-Prince. Från Port-au-Prince går så vägen utomlands. Direkt emigration förekommer emellertid även från andra delar av landet.

Fram till slutet av femtioalet gick emigrationsvågorna huvudsakligen till Kuba och Dominikanska Republiken. I bägge fall utvandrade haitier – temporärt eller permanent – för att hugga sockerrör under *zafran* (sockerskörden) i dessa länder. Utvandringen till Kuba stoppades emellertid nästan helt efter Castros maktövertagande. I stället fick då Bahamaöarna motta en ökande ström haitier när turismen dit tog sin början (under femtioalet) och behovet av billig arbetskraft ökade. Migrationen till Dominikanska Republiken har fortsatt även under sextio- och sjuttioalet, och under dessa decennier har dessutom allt fler haitier tagit sig till USA, Kanada, Guadeloupe, Martinique mfl karibiska öar. Större delen av denna migration är illegal. Det beräknas att 350 000 personer lämnat landet mellan 1960 och 1975. Till detta kommer så migrationen till städerna och främst då Port-au-Prince, som mellan 1950 och 1971 vaxte med mer än 6 procent per år, en av de högsta siffrorna i hela Latinamerika.

Genom migrationen minskar tillväxttakten för landsbygdsbefolkningen från 2 procent (den naturliga tillväxten) till 1,1 procent. Migrationen är den främsta säkerhetsventil bondesamhället har att ta

till för att bromsa per capitainkomsternas fall. Denna mekanism är emellertid inte effektiv. För det första misslyckas den med att hindra inkomsterna från att falla. För det andra finns endast få arbeten utanför jordbrukssektorn. En begynnande småindustri, inriktad på export, existerar, men varken denna eller andra urbana näringsgrenar förmår absorbera de migrationsströmmar det här rör sig om. Slutligen får man inte glömma att Haiti ligger på en ö, vilket gör illegal migration till utlandet till ett ytterst besvärligt företag.

Framtiden ter sig inte speciellt lovande för den haitiske bonden. Erosionen breder ut sig i allt raskare takt. Regeringen är inte intresserad av att satsa aktivt på jordbruket, utan låter bönderna klara sig bäst de själva kan. Det är just här det troligen främsta utvecklingshindret ligger. Haiti skulle ha enorma problem med vilken typ av regering som helst, vilket det föregående torde ha gjort klart, men det torde ändå vara så att en nödvändig förutsättning för att utvecklingsprocessen överhuvudtaget skall kunna komma igång är att den politiska viljan existerar. Bönderna kan inte klara av att själva bryta den nedåtgående onda spiral som jordbrukssektorn är fången i.

Tyvärr står inga politiska förändringar i utsikt inom överskådlig framtid. Hela Haitis historia tyder på motsatsen. Därmed blir också prognosen dyster. Om bondernas inkomster fortsätter att falla, kan följden lätt bli att inte migrationen, utan dödstalen blir den främsta mekanismen för att reglera förhållandet mellan människorna och den för odling tillgängliga arealen. Undernäringsens omfattning kommer att öka. Fler (huvudsakligen barn) kommer att dö av svält och landet råkar in i en malthusiansk situation där befolkningen på ett smärtsamt sätt tvingas anpassa sin storlek till de krympande naturresurserna.

Referenser

Lundahl, M., [1979], *Peasants and Poverty: A Study of Haiti*, Croom Helm, London & St Martin's Press, New York